

HISTORICKÉ PIVOVARY KOLÍNSKA

HISTORICKÉ PIVOVARY KOLÍNSKA

HISTORICAL BREWERIES OF THE KOLÍN DISTRICT

HISTORISCHE BRAUEREIEN IN DER REGION KOLÍN

publikace k cyklu *jak–jsem–potkal–fabriku* (Průmyslové dědictví, technické památky – jejich pochopení a záchrana) vyšla za podpory:
Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova: Evropa investuje do venkovských oblastí, MAS Podlipansko a Černokostecký pivovarský archiv a muzeum o.p.s.

součástí mezinárodního bienále *Industriální stopy 2011*, ve spolupráci s VCPD FA ČVUT a za odborné garance NPÚ ÚP

autoři: Jaroslav Pejša – Milan Starec

autorská spolupráce: Pavel Jákl, Jan Zikmund

odborní recenzenti: Mgr. Zuzana Miškovská (SOka Kolín), PhDr. Marie Platovská (ÚDU AV ČR, v. v. i.)

na přípravě se podíleli: Lukáš Beran, Vlasta Doležalová, Benjamin Fragner, Ladislav Jouza, Vladislava Valchářová

překlad: Robin Cassling, Susanne Spurná

dtip a tisk: nakladatelství Lesnická práce, s. r. o.

vydalo: České vysoké učení technické v Praze, Výzkumné centrum průmyslového dědictví FA ČVUT a Černokostecký pivovarský archiv a muzeum o.p.s.;
projekt DF11P01OVV016 - Industriální topografie České republiky, v rámci programu NAKI

© 2011 České vysoké učení technické v Praze, Výzkumné centrum průmyslového dědictví FA ČVUT

© 2011 Jaroslav Pejša, Milan Starec

<http://projekt.pivovarkostelec.cz>

<http://www.industrialnistopy.cz>

<http://www.pivovarkostelec.cz>

ISBN 978-80-01-04782-8

Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova: Evropa investuje do venkovských oblastí

OBSAH / CONTENTS / INHALTSVERZEICHNIS

Ediční poznámka / <i>Editor's Note / Bemerkungen zur Edition</i>	4
Jan Zikmund	
Úvod / <i>An Introduction / Einleitung</i>	6
Milan Starec	
Historické pivovary Kolínska / <i>Historical Breweries of the Kolín District / Historische Brauereien in der Region Kolín</i>	10
Jaroslav Pejša	
Šternberkové a Althannové, dva šlechtické rody na Podlipansku	54
<i>The Šternberks and the Althanns, Two Noble Families in the Podlipansko Region</i> <i>Šternberk und Althann, zwei Adelsfamilien in der Region Podlipansko</i>	
Pavel Jákl	
Pivovarské muzeum Kostelec nad Černými lesy	56
<i>The Brewery Museum in Kostelec nad Černými lesy / Das Brauereimuseum in Kostelec nad Černými lesy</i>	
Milan Starec	
místní rejstřík / <i>Index of Places / Ortsregister</i>	58
rejstřík osobností / <i>Index of People / Personenregister</i>	58
seznam vyobrazení / <i>List of Illustrations / Abbildungsnachweis</i>	59

EDIČNÍ POZNÁMKA

Téma proměny pivovarských areálů a budov, s jejich historií, propojenou osudy zakladatelů, pivovarníků, stavitelů či správců, i původních či současných majitelů, otevřelo *Industriální stopy 2011*. Jeden z těch bývalých pivovarů, který se novými aktivitami krok za krokem znovu vrací na pivovarskou scénu, se stal místem série tří mezioborových setkání projektu *jak–jsem–potkal–fabriku*. Naléhavě připomíná, jak právě pivovary patří k nejvýraznějším stavbám průmyslového dědictví u nás. Při příležitosti prvního setkání v Černokosteleckém pivovaru vznikla publikace, která je bilancí ztrát, informací o zaniklých a zbouraných pivovarech na území celé republiky. Jejím pokračováním se stal průvodce po zachráněných či nově využívaných historických pivovarech, inspirativní přehled houževnatého úsilí o záchranu ohroženého průmyslového dědictví.

K třetímu setkání vychází tato kniha. Po souhrnných přehledech se soustřeďuje na detailnější přiblížení okolím míst, kde se konference konají. Region Podlipansko, nacházející se na území dnešních okresů Kolín a Nymburk, vždy představoval vzájemně se doplňující vztah zemědělství a průmyslu, a pro polabskou krajinu se tak více než jiné výrobní odvětví staly charakteristické cukrovary a pivovary. Zasluhou archiváře Jaroslava Pejši a s přispěním pivovarských historiků Pavla Jákla a Milana Starce poznáváme historický vývoj vaření piva na Kolínsku – od vrcholného středověku do současnosti. Zasazení pivovarnictví do místních a dobových kontextů, doprovázené bohatým seznamem archivních pramenů a literatury, poskytuje komplexní představu o tom, jakým způsobem se vaření piva odráželo do historické paměti obcí, podoby krajiny a struktury sociálních vazeb.

Historické pivovary Kolínska navazují na systematické mapování průmyslového dědictví České republiky, které ve spolupráci s řadou odborných institucí, spolků a nadšenců provádí Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury ČVUT, shromážděné informace jsou součástí projektu Topografie průmyslového dědictví Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI).

Jan Zikmund

EDITOR'S NOTE

The opening of *Vestiges of Industry 2011* was centred on the theme of the conversion of brewery sites and buildings, their history, the fates of their founders, builders, and managers, and their original and current owners. One such now defunct brewery that step by step is being reintroduced into the brewery scene by its pursuit of new activities served as the venue for a series of three interdisciplinary meetings held as part of the project *how–I–came–across–a–factory*. This provided a pressing reminder that breweries are some of the most striking industrial heritage buildings in this country. A publication was prepared to coincide with the first meeting at the Brewery in Kostelec nad Černými lesy, which presents a tally of losses and information on breweries on the territory of the Czech Republic that are now defunct or demolished. This publication was followed by a guidebook to protected historical breweries and breweries that have been adapted to a new use, which offers an inspiring survey of efforts to conserve industrial heritage at risk.

This book is being published for the third meeting. Following the surveys provided in the above two publications, this one takes a closer, more detailed look at the areas around the places in which these conferences were held. The Podlipansko Region, which covers the territory of what are today the districts of Kolín and Nymburk, has always epitomised the relationship, reciprocal and complementary, between agriculture and industry, and more than any other industry sugar refineries and breweries became characteristic features of the landscape along the Elbe river basin. On the following pages, Jaroslav Pejša, an archivist, and Pavel Jákl and Milan Starec, brewery historians, tell us about the historical development of beer brewing in the Kolín district – from the High Middle Ages to the present day. The publication situates the brewing industry in its local and historical contexts, presents a rich list of archive sources and literature, and provides a complex idea of how the brewing of beer left its imprint on the historical memory of the community, the shape of the landscape, and the structure of social ties.

Historical Breweries of the Kolín District draws on the work of mapping the industrial heritage of the Czech Republic that the Research Centre for Industrial Heritage at the Faculty of Architecture, Czech Technical University, is engaged in and pursues in cooperation with a number of expert institutions, associations, and enthusiasts. The collected information is part of the project *Topography of Industrial Heritage*, conducted under the Programme of Applied Research and Development of National and Cultural Identity (NAKI).

BEMERKUNGEN ZUR EDITION

Das Thema Veränderung von Brauereiarealen und Gebäuden, mit ihrer Geschichte und verbunden mit dem Schicksal ihrer Gründer, Braumeister, Baumeister und Verwalter, ihrer früheren und heutigen Eigentümer, eröffnete die *Spuren des Industriezeitalters 2011*. Eine der ehemaligen Brauereien, die nun nach und nach wieder auflebt, war Schauplatz von drei fachübergreifenden Veranstaltungen des Projekts *Wie-ich-eine-Fabrik-traf*.

Sie ruft eindringlich in Erinnerung, wie sehr vor allem Brauereien zu den markantesten Bauten des industriellen Erbes bei uns gehören. Anlässlich des ersten Treffens in der Brauerei in Kostelec nad Černými lesy entstand die Publikation, die über geschlossene und abgerissene Brauereien informiert und die Verluste in ganz Tschechien bilanziert. Danach erschien die Fortsetzung: ein Führer zu erhaltenen oder neu genutzten historischen Brauereien, ein inspirativer Blick auf die zähe Bemühung um die Rettung des bedrohten industriellen Erbes.

Zur dritten Veranstaltung nun erscheint dieses Buch. Nach den zusammenfassenden Übersichten rücken jetzt der Ort, an dem die Konferenzen stattfinden, und seine Umgebung ins Zentrum des Interesses. In der Region Podlipansko, die sich in den heutigen Bezirken Kolín und Nymburk befindet, ergänzten sich Landwirtschaft und Industrie, und für die Elb-Landschaft wurden Zuckerfabriken und Brauereien mehr als andere Industriezweige charakteristisch. Dank der Arbeit des Archivars Jaroslav Pejša und die Mitarbeit der Brauerei-Historiker Pavel Jákl und Milan Starec können wir uns mit der geschichtlichen Entwicklung in der Bierbrauerei in der Region Kolín vom Hochmittelalter bis zur Gegenwart vertraut machen. Die Einordnung des Brauereiwesens in den lokalen

und zeitlichen Kontext, ergänzt durch umfangreiche Quellen- und Literaturangaben, vermittelt eine komplexe Vorstellung darüber, wie sich dieser Industriezweig im historischen Gedächtnis des Ortes, im Landschaftsbild und den Strukturen der sozialen Bindungen widerspiegelt.

Historische Brauereien in der Region Kolín knüpfen an die systematische Topografie des industriellen Erbes in der Tschechischen Republik an, die in Zusammenarbeit mit einer Reihe von Fachorganisationen, Vereinen und Enthusiasten vom Forschungszentrum für Industriedenkmale an der Fakultät Architektur der ČVUT erarbeitet wird. Die gewonnenen Informationen sind Bestandteil des Projektes die Topografie des industriellen Erbes – Programm angewandter Forschung und Entwicklung der nationalen und kulturellen Identität (NAKI).

Ohlas doby 1899

ÚVOD

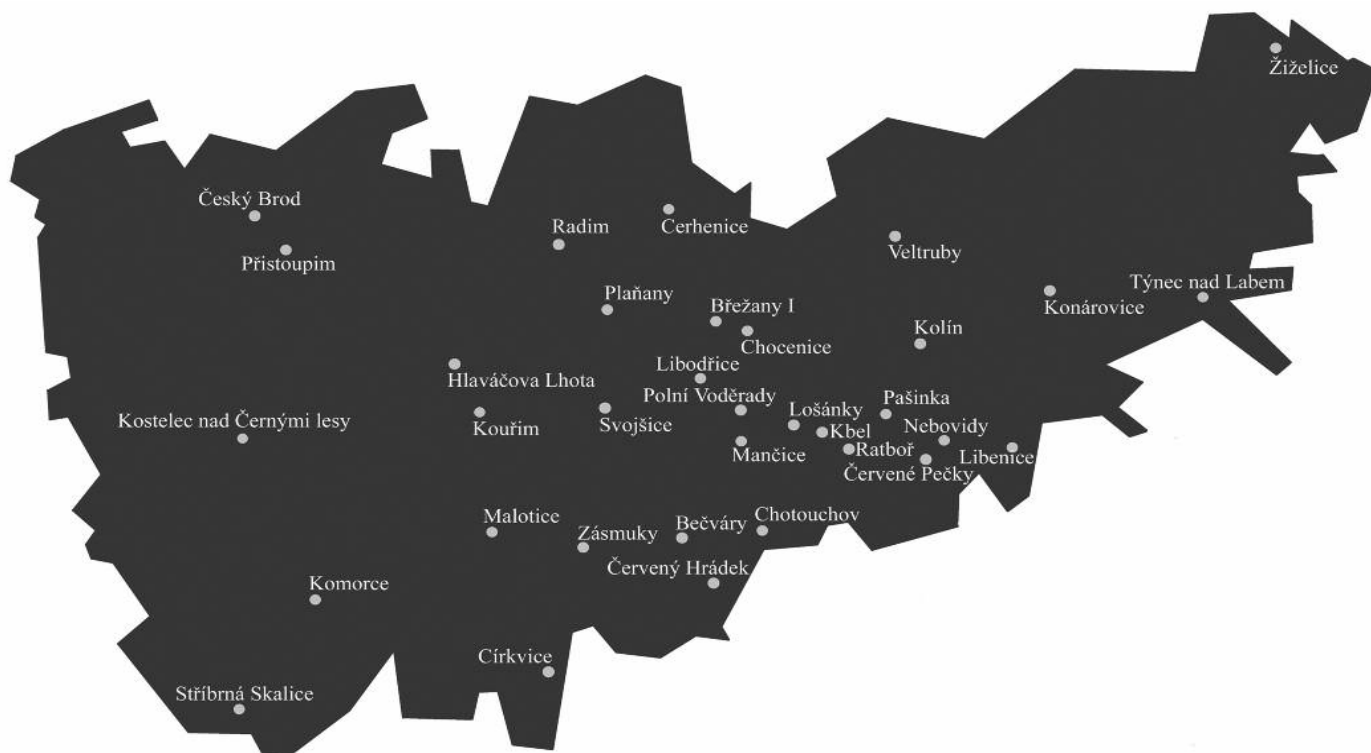
Úvody pivovarských publikací, toť povětšinou neustále omílaná a opisovaná pohádka o zapomenutém obilí kdesi ve vlhku a opojných účincích vzniklé prahmoty. Ne. Tady u nás v kolínském rovině se můžeme pochlubit četnými pivovarskými zajímavostmi, a tak zanechme často reprodukované pověsti starověku či středověku stranou, a podívejme se na některé pozůstatky pivovarských staveb v našem regionu z pohledu technologického ruku v ruce s architektonickým. A to od začátku.

Co si představit pod pojmem pivovar? Názory na tuto otázku se různí, a vznikem malých domácích pivovárků, vařením v hrcormutovacích nádobách či přípravou piva z prášku se v posledních letech oblast diskuse ještě rozšířila a přirostila. Nicméně pro letmé pochopení historických souvislostí je nutné pivovar definovat jako prostor či stavbu k tomuto účelu vystavěnou či adaptovanou. V případě várek právovárečných měšťanů se pivo vařilo po jednotlivých domech, a teprve postupnou centralizací výroby je možné mluvit o pivovaru. Obdobně tomu bylo i u pivovarů panských. Vrchnost si při svých sídlech vařila pivo původně čistě pro osobní potřebu, a až rozvoj vrchnostenského podnikání v průběhu 16. století způsobil budování pivovarů jakožto samostatných hospodářských jednotek s vlastní surovinovou základnou a povinným odbytem v rámci panství. Tím také počaly staleté spory měst s vrchností o práva várek či míle.

Surovinová základna pro pivovarnictví a sladovnictví je na Kolínsku velmi příhodná, a tak snad ve všech známých případech historických pivovarů můžeme dokladovat sladovnu při pivovaru a velmi často i s vlastní chmelnicí.

Středověké měšťanské várky na Kolínsku stíhaly jedna druhou a především královské město Český Brod patřilo se svými pivovary, pivem a velikostí produkce ke špičce v rámci Českého království. Bohužel se nám k fenomenálně vysoké produkci česko-brodského piva nedochovaly téměř žádné hmatatelné důkazy. V případě Kolína či Kouřimi je situace obdobná, a snad detailní stavebně-historický a archeologický průzkum česko-brodského podzemí může přinést nějaké zlomky poznání. Ani z novověku se nedochovaly žádné očividné pozůstatky měšťanských várek na Kolínsku. Snad jen kouřimský pivovar adaptovaný na sladovnu v sobě ukrývá starý pivovar místních měšťanů obdařených právem varu.

Vrchnostenské pivovarnictví a stopy po něm jsou na Kolínsku naštěstí zřetelné dodnes, ale ve srovnání s jinými okresy České republiky můžeme konstatovat slabší průměr. Na druhou stranu v porovnání s oblastí bývalých Sudet či územím zasaženým těžbou uhlí je Kolínsko pro dochované staré pivovary zaslíbeným místem. Doklady ranně novověkého pivovarnictví, ač na území České republiky dohledatelné, si na Kolínsku jen domýšlíme. Většinu vrchnostenských pivovarů zaniklých před zrušením poddanství se vůbec nezdařilo lokalizovat, prozatím, a tak samo sebou ani jejich

technologické úseky. Panské pivovary zaniklé po vzrušeném roce 1848 jsou již povětšinou lokalizovatelné, technologicky rekognoskovatelné a mnohdy lze dohledat i prostory, jež neprošly stavebními změnami od doby výstavby.

Z období renesance se do dnešních dnů dochovala stará spilka původního vrchnostenského pivovaru v Kostelci nad Černými lesy pod domem čp. 14 a pivovarské studny u tohoto domu. Pozůstatky pivovaru v Plaňanech, jež by jistě nesly renesančního ducha, lze očekávat pod současnou sýpkou. Leč zčásti zazděny a zčásti zasypávány listím. Renesanční humno v cerhenické tvrzi je již téměř neznatelné. Původní sklepy v Polních Voděradech, Radimi a Konárovicích jsou velmi staré, a nepochází-li z doby předbělohorské, tak z doby záhy po ukončení války. Typicky barokní dispozici včetně technologického uspořádání pivovaru dle principu páně Poupětova, lze stále ještě pozorovat na pivovarech ve Svojsčicích (starý) či v Červených Pečkách a zřejmě i na starém pivovaru v Zásnuckách (později adaptovaném na sladovnu). Na Kolínsku se nám též dochovalo několik pivovarů, na kterých můžeme sledovat klasicistní prvky, které tak dodržují stavebně-technologické rozvržení pivovaru dle principu páně Joendlova a doznívající technologii svrchního kvašení v Českých zemích. Typickými příklady jsou pivovary v Kostelci nad Černými lesy (částečně zakryto přestavbou z konce 19. století) či Lošánkách, dílem také zbytky humna v Církvici či Týnci nad Labem. Právě na pivovaru v Lošánkách lze dodnes „přečíst“ všechny technologické úseky i s četnými detaily.

Pivovar se sladovnou v Lošánkách byl vestavěn do starší sýpky jednoduše obdélného půdorysu severojižní orientace s dvěma pravouhly připojenými kratšími a nižšími křídly. Teplé úseky, varna a valach, byly umístěny u sebe uprostřed objektu a chladné části pokračovaly na obě strany, humno na jižní a spilka-sklep na severní. Ze sladovny se dochovalo humno zaklenuté pruskými klenbami s klenebními pasy na středový kamenný pilíř. V rohu stojí kamenný máčecí štok aneb náduvník, nad kterým je otisk ječmenné vpusti. Náduvník je dále osazen výpustí s ovládním, jež je vyvedena do rybníčku pod pivovarem obdobně jako ostatní kanály. Na stěnách humna jsou pozůstatky dobových pijáckých motivů, podlaha je původní. Na humno navazuje valeně klenutý valach s pozůstatky očouzených stěn a komínu. V sousedství valachu se dochovalo torzo varního topeniště a varní komín. V návaznosti jest prostor otevřený do krovu, což je typický znak dobové varny s chladícím štokem v jednom. Střešní párníky se nedochovaly, ale jsou zřetelné novější tašky na místě někdejšího párníku. Studna v místnosti varny je určujícím znakem varní vody. Dvěře mezi spojující chodbou a varnou zřejmě sloužily jako pokusný etalon pro bednáře, neboť jsou pokryty vypalovacími cejchovacími čísly na dřevěné sudy a dokonce i vypalovacími znaky rakousko-uherské orlice, jakožto důkaz finanční kontroly při cejchování sudů (špatně znatelné). Na varnu navazuje spilka se sklepem, typicky v nejsevernější a tudíž nejstudenejší části objektu. Pivovar dokonce prošel i částečnou modernizací zřejmě již související s přechodem na spodní kvašení, neboť na původní sklep se spilkou navazuje novější chladné hospodářství opatřené nezbytnou lednicí. Původní jednoduchá severojižní dispozice pivovaru se sladovnou je doplněna západním směrem symetricky o dvě nižší boční křídla. Na severní straně chladným blokem s nadsklepím a na jižní straně zřejmě vinopalnou. Takto vzniklý ze třech stran zastavěný dvůr je téměř uzavřen solitérním objektem obytného charakteru. V prostoru předpokládané vinopalny je druhá vydatná studně, která zřejmě sloužila

mimo vinopalnu samotnou i potřebám sladovny. Dále na západ leží pivovarský rybník, zřejmě to zásobárna ledu, kam ústí i technologické kanály (vyústění je pozorovatelné při nedostatku vody). Podkroví sladovny nese zřetelné znaky skladiště ječmene či sladu. Jedna špaleta půdního okna má v omítce částečně čitelný text datovaný 1719, což odpovídá výstavbě sýpky, a ne pivovaru. Jak varní, tak sladovní komín jsou v podkroví dodatečně zúženy. Nad varnou je velmi starý kovový zásobník na vodu, který zřejmě ještě sloužil varním účelům. První patro je adaptováno k obytným potřebám. Nad předpokládaným místem valachu je velmi zajímavý prostor se zvláštním zaklenutím do dvou klenebních pasů s velkým zazděným otvorem uprostřed. Prostor vypadá jako přechodný typ sušárny sladu mezi valachem a hvozdem anglického typu, což bez hlubšího průzkumu nelze zjistit.

Z pozůstatků industriální pivovarské architektury druhé poloviny 19. století bytostně spjaté s technologickou revolucí přechodu ze svrchního na spodní kvašení jmenujme chladné hospodářství v Bečvárech, nové sklepy s lednicemi v Radimi, nové chladné hospodářství v Červených Pečkách (nezkoumáno – domněnka), varnu zámeckého pivovaru v Kolíně či přístavek máčírny a spilku tamtéž, chladné hospodářství v Cerhenicích, zbytky nového pivovaru ve Svojsčicích (stav 2011, silně zchátralé objekty možná již nestojí), nové sklepy v Konárovicích (nezkoumáno – předpoklad) či výše zmíněný sklep v Lošánkách. Mimo tyto částečné technologické úseky jsou to především „kompletní“ zachované pivovary v Zásnuckách, Českém Brodě a Kostelci nad Černými lesy (zde dokonce i s technologiemi).

Velmi unikátní v celorepublikovém měřítku je sladovna v Českém Brodě, která byla zbudována až v třicátých letech 20. století firmou Kapsa & Müller. Tvoří ji skeletová konstrukce s železobetonovým trámovým stropem s náběhy, část je zakryta dřevěnými lepenými obloukovými vazníky. Dle stavební dokumentace měla být dvojnásobného půdorysu, ale bohužel nerealizovaná.

Na co asi mysleli sladovníci z Lošánek? Dobový motiv zachycený nad máčecím štokem v roce 2009.

Z dalších pozůstatků pivovarské činnosti na Kolínsku jmenujme pivovarské rybníky, dohledatelné a jasně identifikovatelné u valné většiny pivovarů. Neméně významným zdrojem informací o osudech pivovarníků jsou hřbitovy. Ano. I zde můžeme nalézt množství dat k doplnění nikdy nekončící mozaiky pivovarské historie regionu. V nejlepších případech lze dohledat i podobizny sládků. Kupříkladu krchovy v Kolíně, Kostelci nad Černými lesy, Červených Pečkách, Zásrukách, Kouřimi či Českém Brodě jsou hojně osazeny pivovarskými...

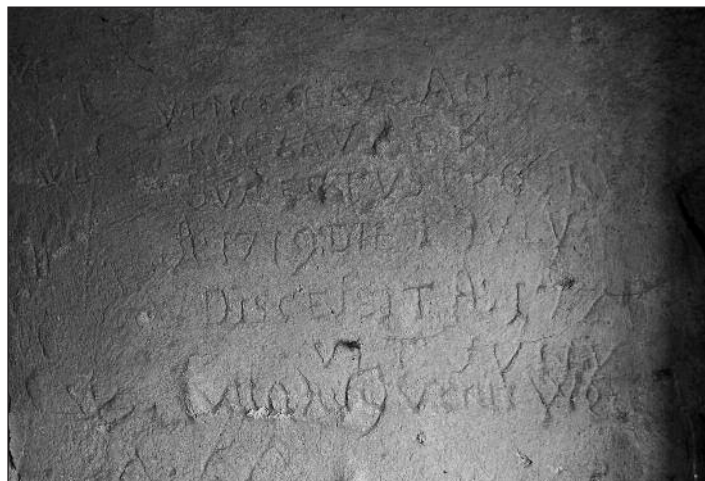
K pivovarnictví neodmyslitelně patří taktéž sladovnictví a chmelařství. Chmelnice stávaly na Kolínsku desítky a kupříkladu k roku 1845 jich je doloženo třicet dva (nedochovaly se statistiky k obcím Lipec, Vinařice a Veletov). Chmelnice nemusely tvořit přímou součást pivovarského komplexu, a proto se s nimi setkáváme i na místech, kde se pivo nikdy nevařilo. V roce 1845 stávaly chmelnice v: Barchovicích, Bohouňovicích I, Cerhenicích, Dobrém Poli, Dolanech, Hlaváčově Lhotě, Horních Krutech, Chotouchově, Jestřábí Lhotě, Klučově, Kořenicích, Kouřimi, Křečhoři, Kutlířích, Libenicích, Libodřicích, Lstiboři, Nové Vsi I, Ohařích, Ovčárech, Poříčanech, Přehovzdí, Pučerách, Radlicích, Starém Kolíně, Svojsicích, Toušicích, Týnci nad Labem, Velimi, Vítězově, Viticích a Zadním Hrádku. Pro představu, řádově největší chmelnice o výměře téměř 6 hektarů byla v Nové Vsi I. a téměř 5 hektarů v Poříčanech. Nedaleký Kolín a Český Brod jsou vysvětlující. Naopak nejmenší chmelnice o výměře nedosahující 10 arů stávaly v Horních Krutech či Týnci nad Labem. Samostatné obchodní sladovny tvořily významný exportní prvek předdruhoválečného českého potravinářského průmyslu, avšak na Kolínsku žádná samostatná sladovna nevznikla (v nejbližším okolí ano – Kounice, Nymburk). V tomto případě je ovšem nevyhnutelné zmínit zámeckou sladovnu v Kolíně, která, ač původně přímou součástí pivovaru, dodnes plní své původní poslání jako samostatný sladovnický podnik. A k tomu je nezbytné nutné podotknout, že stále klasickou metodou humnového sladování jakožto nejdéle a nepřetržitě funkční sladovna v rámci České republiky vůbec! Za samostatnou sladovnu je možné pokládat i sladovnu v Kouřimi, kterou však

nedávno potkala uzavírka respektive pozastavení. Naděje zůstala. V souvislosti se sladovnamy nutné uvést ještě sladovnu „Josef Donát a spol.“, jenž dle Chytilova adresáře měla svou živnost provozovat v Českém Brodě a v pobočném závodě v Křeseticích. O firmě existují doklady z let 1907–1912 a zřejmě se jednalo o omyl. Josef Donát provozoval obchod obilím v Českém Brodě a sladovnu v Křeseticích a sladovna v Českém Brodě je zřejmě jen překlepem.

V neposlední řadě zmíňme místa, kde se výsledný produkt pivovarské výroby dostal k zákazníkovi. Ano krčmy, hostince, putyky, závodní jídelny, bufety, kulturáky a jiná zařízení různé kulturní úrovně, kde se k pivu dostáváme my. To je však téma na samostatnou studii. V této souvislosti jsou také velmi významné stáčírny či sklady piv. Celá plejáda pivovarů, především jejich přirozeně chladné sklepy, sloužila často po ukončení výroby vlastního piva jako stáčírna a sklad pivovarů kapitálově silnějších. O to zajímavější je, že u některých dřívějších pivovarů bylo s to pozorovat tento fenomén do nedávné doby. Příkladem budiž velkosklad piva ve sklepech českobrodského pivovaru a pivní obchod na někdejší spilce zámeckého pivovaru v Kolíně. Právě ten kolínský obchůdek provozovaný samotným sladmistrem sousední „humnovky“ byl reminiscencí starých časů a zároveň svým širokým sortimentem rozmanitých piv nadčasovou předzvěstí dnešních, již tuctových, pivních obchodů.

Pro dokreslení situace pivovarnictví na Kolínsku je příhodné připomenout pozici našich pivovarů v rámci celých Čech. Kupříkladu v sezóně 1888/89 byl Kolínský zámecký pivovar na 51. místě, vrchnostenský pivovar v Kostelci na 68. místě a českobrodský pivovar na místě 145. V roce 1935 byly pozice z celkem tří set dvaceti českých pivovarů následně: 28. Kolín zámecký, 51. Český Brod, 93. Kostelec nad Černými lesy, 160. Zásruky, 186. Červené Pečky, 282. Týnec nad Labem, 310. Cerhenice a 319. Svojsice (Týnec nad Labem, Cerhenice a Svojsice již dávno za svým zenitem).

A ještě pivovarské mlíčky, kterých je v kolínském okrese mnoho. Ovčáry v okrese Kolín nezaměňujeme s Ovčáry v okrese Kutná Hora. V Ovčárech na Kolínsku pivovar

Téměř tři století starý nápis ve špaletě půdního okna pivovaru v Lošánkách v roce 2009.

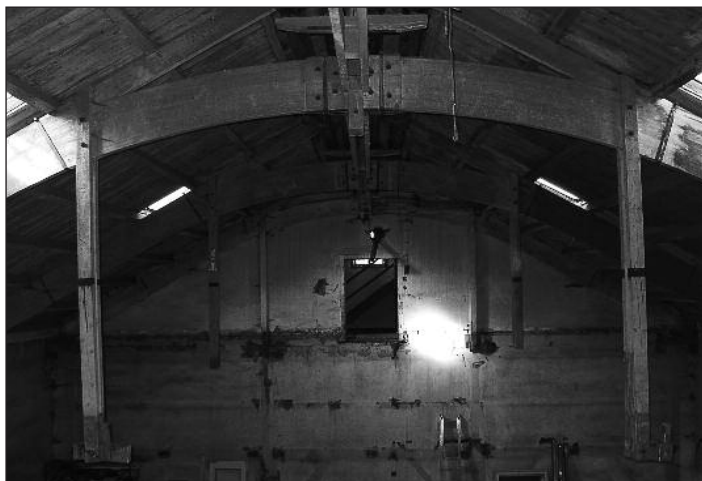
Harampádím zaplněné humno v Lošánkách roku 2009.

nebyl. Obdobně nezaměňujeme Pečky tzv. na dráze a Pečky Červené. Pivovar byl jen v Červených Pečkách (mnohé pivovarské topografie se pletou). Pivovar Červený Hrádek – toť mnohdy zaměňovaná lokace. Pivovary stávaly v Červeném Hrádku u Jirkova, u Plzně, u Sedlčan a u Kolína. Dále nezaměňujeme pivovary v Chocenicích u Kolína a Chocenicích u Plzně (z důvodu této záměny je někdy uváděn konec výroby v Chocenicích u Kolína až na konci 19. století). Často opakovanou mýlkou jsou pivovary v Čísařovsi a v Kolíně zámecký – je to jeden podnik. Dokonce dochází také k nepochopitelné záměně Komorců a Komorního Hrádku. Pivovar v Tismicích nikdy nestál, ač někdy nepochopitelně opisován ještě na konci 19. století. Církvici u Kutné Hory nezaměňujeme s Církvicí u Zásnuk, kde byl pivovar. Pivovar v Lošánkách je občas uváděn jako pivovar v Lošanech, což je sousední obec, jejíž jsou Lošánky součástí. A v neposlední řadě se často pletou Kostelce, kterých bylo s pivovary vícero.

Kolik důležitých témat s pivem spojených nebylo objasněno? Co třeba slavná kolínská „Bayerka“, pozdější Obchodní tiskárny Kolín? Kolik sběratelů etiket a jiných pivovarských tiskovin tam psalo úpěnlivé dopisy, stepovalo před bránou a trhalo si vzteky poslední kusy své kšticce? Kolik slavných českých velikánů se narodilo v pivovaru jako potomci sládků? Že pane Bedřichu Smetano, Františku Jaromíre Rubeši, paní Emo Destinová? U piva se tvořily dějiny a objekty starých pivovarů by mohly vyprávět. Ne všechny příběhy však úsměv či hrdost navozují. Na vaření psích konzerv v historické varně českobrodského pivovaru raději ani nepomyslet a tak doufejme jen v harmonické konverzě pivovarských objektů. Obnova pivovarské tradice budiž naším snem.

Zbývá jen popřát našim pivovarům: „*Množme se, držme se tradice a nepodřizujme se pouhým okamžitým ekonomickým zájmům. Pivo je pevnou součástí naší české kultury – nezapomínejme na to!*“.

Milan Starec

Obloukové vazníky na sladovně v Českém Brodě roku 2002.

Zapadající slunce v doposud nevyužitých lednicích černokosteleckého pivovaru. Rok 2010.

1. VYMEZENÍ REGIONU

Pro potřeby tohoto příspěvku jsme region Kolínska vymezili hranicemi okresu Kolín v podobě k 31. prosinci 2006 (před účinností vyhlášky č. 513/2006 Sb., na jejímž základě se od okresu Kolín oddělilo Černokostecko).

Okresy vznikly jako územněsprávní jednotky v polovině 19. století po zrušení patrimoniální (vrchnostenské) správy. I po zániku okresních úřadů v roce 2003 zůstaly územními jednotkami, které lze nadále používat k teritoriální identifikaci příslušnosti sídelních lokalit. U názvů sídelních lokalit (obcí, osad a samot) jsme se přidrželi současných úředních názvů.

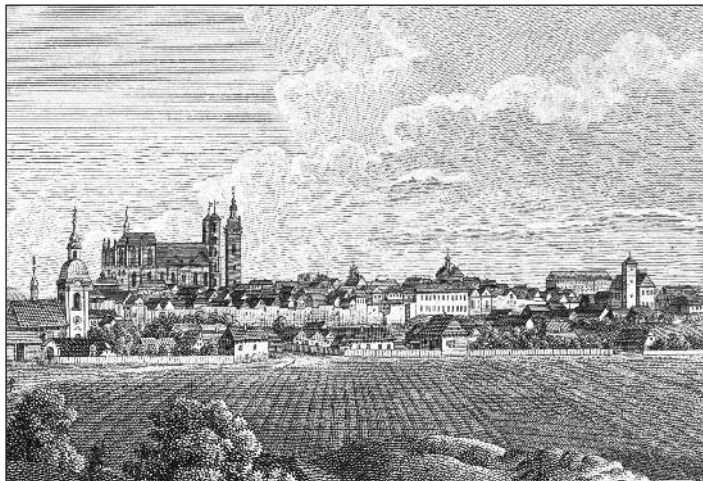
2. HISTORICKÝ VÝVOJ REGIONU

V období vrcholného středověku byla na Kolínsku založena dvě významná královská města – Kolín a Kouřim, poprvé zmiňovaná v roce 1261. V této době zde již existovala i trhová osada v majetku pražských biskupů Biskupský (později Český) Brod, povýšená na město pravděpodobně v roce 1268, od roku 1437 město královské.

V širším kontextu ovlivňovala vývoj regionu také jeho poloha mezi dvěma největšími soudobými aglomeracemi Čech – na západě pražskými městy a na východě kutnohorským rudným revírem.

Ve středověku měla největší podíl na majetkové držbě na Kolínsku drobná šlechta, jednotliví měšťané zmíněných měst (včetně Prahy a Kutné Hory) a v předhusitském období i církve. Nacházelo se zde tak množství převážně drobných statků.

Postupně, v průběhu 15. a 16. století, dochází na několika místech k centralizaci pozemkového majetku. Jednalo se především o v roce 1436 vzniklé kolínské a postupně se rozšiřující černokostecké panství. Na severovýchodě regionu (Žiželicku) existovalo již od 13. století hradištské panství, od poloviny 16. století spojené s chlumeckým.

Vyobrazení Kolína z roku 1820.

Vyobrazení Kouřimi z roku 1820.

Z východu zasáhl na Kolínsko i rozlehlé panství pardubické (Týnec nad Labem).

V období raného novověku zde existovalo také několik nepříliš významných poddanských městeček (byť některých po určitou dobu i rezidenčních – Kostelec nad Černými lesy a Zásmyky), která se stala (vedle zmíněných královských měst) přirozenými středisky obchodu a řemesel.

Majetková rozdrobenost, především v prostoru jižní části Kolínska a na Kouřimsku, zůstala až do zániku patrimoniální správy. Vše výše řečené mělo svůj odraz v historii pivovarnictví.

K výraznému zlomu dochází v polovině 19. století. Zaniká patrimoniální (vrchnostenská) správa, dochází k reorganizaci státní správy (kterou v prvé instanci vykonávají politické okresy a v druhé zreformované kraje) a postupně se rodí i územní samospráva.

V druhé polovině 19. století se začíná i na Kolínsku rozmahat průmysl. Předpokladem se stala výstavba železnice, především státní olomoucko-pražské dráhy v letech 1843–1845 a následně, v letech 1869–1870, tzv. severozápadní dráhy (ve Velkém Oseku od roku 1871 s odbočkou do Ostroměře), která státní dráhu přetínala v Kolíně. Vývoj železniční sítě pak dovršily stavby dvou lokálních tratí z Peček do Zásmyk (s odbočkou do Kouřimi a vlečkami do Karlova údolí u Svojšic a později Bečvár) v roce 1881 a z Kolína do Čerčan (s odbočkou do Kácova) v letech 1899–1901.

Rozvoj průmyslu se v druhé polovině 19. století soustředil především do Kolína, kde prvé větší průmyslové podniky začínaly vznikat v šedesátých letech. Poloha města v úrodném Polabí byla předpokladem rozvoje potravinářského a chemického průmyslu a na tato odvětví navazujícího průmyslu strojírenského. Prvním větším podnikem zde byla továrna na výrobu lihu a drasla, vybudovaná skupinou slezských podnikatelů Edvard Zenzitský, Hermann Pohl & Co. v roce 1860, následně přibyl spolkový cukrovar (1864), cukrovar Františka rytíře Horského (1870), Akciová továrna na vyrábění umělých hnojiv a lučebnin (1871) atd. Již v menší míře se průmysl rozvíjel v dalších městech a městečkách, ležících především na železničních tratích (Velim, Pečky, Český Brod, Velký Osek aj.). Na venkově se setkáme krom pivovarů především s cihelnami

Vyobrazení Českého Brodu z doby kolem roku 1820.

(jako průmyslovými podniky až v druhé polovině 19. století), cukrovary (výjimečně již v první polovině 19. století), v menší míře lihovary aj. Ve 20. století se průmysl rozvíjí především opět ve větších centrech, zejména v Kolíně.

Poznámka

Tato práce zahrnuje široké časové období od vrcholného středověku až po konec 20. století. Během této doby prošly i pivovary složitým vývojem. Vymanily se ze stísněných měšťanských právovárečných domů a hospodářských dvorů při vrchnostenských sídlech (kde ovšem povětšinou představovaly samostatný výrazný objekt) a postupně vyrostly v moderní továrnské podniky. Až do poloviny 19. století představovalo vaření piva rukodělnou práci, teprve od druhé poloviny 19. století (také v souvislosti se zrušením tzv. propinačního práva v roce 1869) docházelo k rozšiřování a přebudování pivovarů na průmyslové podniky („závodů továrni“). Ekonomicky slabší postupně podléhaly konkurenčnímu tlaku větších a zanikaly. Dějiny pivovarnictví (nejen na Kolínsku) se tak jeví jako dějiny zániku pivovarů.

Zkratky:

A – archivní prameny
T – tištěné prameny
E – edice pramenů
L – literatura

APH – Archiv Pražského hradu
NA – Národní archiv
SOA – Státní oblastní archiv
SOKA – Státní okresní archiv

3. PIVOVARY CÍRKEVNÍCH INSTITUCÍ VE STŘEDOVĚKU

Nemáme zatím doloženo, že by ve středověku či raném novověku provozovala na Kolínsku pivovar církevní právnická osoba.

V úvahu by připadalo pouze cisterciácké opatství v Klášteřní Skalici, založené v roce 1357. Existenci pivovaru zde nemáme písemnými prameny doloženou, není ale vyloučena (například již k roku 1380 máme zmínku o opatském pivovaru při cisterciáckém klášteře ve Vyšším Brodě). V případě Klášteřní Skalice by ovšem nejspíše hrozil střet s mílovým právem nedaleké Kouřimi.

4. PRÁVO VÁREČNÉ, PŘÁVOVÁREČNÉ DOPY A OBCNÍ PIVOVARY VE MĚSTECH A MĚSTEČKÁCH VE STŘEDOVĚKU A RANÉM NOVOVĚKU (V PŘEDBĚLOHORSKÉM OBDOBÍ)

4.1. Kolín

Kolín byl založen jako královské město pravděpodobně Přemyslem Otakarem II. na počátku druhé poloviny 13. století. První písemnou zmínku o něm nalezneme v listině vydané panovníkem 8. září 1261. Kolín zde vystupuje již jako existující právní město, řídicí se městským právem magdeburským.

Předpokládáme, že k základním právům již od počátku existence města patřilo i právo várečné, které umožňovalo měšťanům vařit pivo nejen pro vlastní potřebu (jak bylo v této době běžné), ale i na prodej ve městě či mimo něj. Domníváme se, že se z počátku vařilo ve všech měšťanských domech (uvnitř hradeb). Postupně si bohatší měšťané budovali lépe zařízené pivovárky a ostatní se výroba přestávala vyplácet. Počet domů,

Právovárečný dům U Lva (čp. 90) na Karlově náměstí v Kolíně na fotografii z roku 2011. V zadním traktu domu (do ulice Kovářské) se nacházel pivovar, pracující až do roku 1732 (zbořený v roce 1877).